

“Zirai mahsullerin fiyatlarının tespiti, artık, piyasaya bırakıldı.”

“—Neden bu kadar pahalı? —Yapacak bir şey yok, piyasa böyle...”

“Piyasalar IMF programında yapılacak değişikliklerin beklentisini daha önceden satın aldıklarından, ...”

“Döviz piyasası çok sığ.”

“Piyasalar bu konuda çok duyarlı.”

“Piyasaların önü açıldı.”

“Mahalle pazarı kuruldu.”

“Deterjanları marketten aldım.”

Piyasa, pazar, market... Köken olarak aynı, ama günlük yaşamda herbirine ayrı ayrı ek anlamlar verilen, hatta herbirine farklı farklı birçok anlam verilen bu üç sözcük ne anlama gelir? “Pazar” ve “market”, biri dönemsel olarak, örneğin haftanın belli bir gününde, sıradan kullanımı başka bir şey olan açık bir yerde oluşan, diğeri her an sabit ve çoğunlukla kapalı bir yerde bulunan alışveriş mekanı olarak kullanılır. Ancak piyasa sanki daha başka bir şeymiş gibidir. Bir düzenleyici, dürtücü güç gibidir. Hatta görülmez elleri olduğu bile düşünülmüştür. Bu antropomorfik yaklaşım nasıl oluşur?

Tarlada top oynayan çocukları düşünelim. Dışarıdan, biraz yüksekçe bir yerden bakıldığında, bir hepsi bir yerde toplanan, bir sahanın dört bir yanına dağılan çocuklar açılan-kapanan akordeona benzer. “Tarlada top oynayan çocuklar” oldukça uzun bir ifadedir, kısaca futbol denebilir. Futbol bir açılan bir kapanan bir akordeon gibidir. Futbolun bir insan gibi davrandığı bile düşünülebilir. Futbol bir akordeon gibi bir açılıyor bir kapanıyor. Ancak, akordeon kendi başına hareket etmez. Zaten çocukların iki yanından onları bir birbirlerine yaklaştıran, bir serbest bırakıp, rahatlayıp yayılmalarını sağlayan iki görülmez el var gibidir. Futbol sahada bir akordeon çalar gibidir. Artık, sahanın dışından görülmez elleriyle sahadakileri yönlendiren futbol bir ruh gibidir ve onun duygulanma, hedefleme gibi insanî etkinlikleri olduğu hissedilebilir: Futbol durgunlaştığında seyirciye sıkıntı, hareketlendiğinde heyecan veriyordur. Hatta bir kişilik kazanmış olan futbol seyircilerle etkileşim içine bile girebilir. Futbol seyirciler uyukladığında durgunlaşıyor, seyirciler

çoştuğunda hareketleniyordur.

Futbolun bir ruh, bir kişi olarak algılanması hoştur, ama değerlendirmeler bir ruh, bir kişi olarak futbol düşüncesine dayanılarak yapıldığında iş şansa kalır. Sürekli tahmin edilenden farklı tablolarla karşı karşıya kalınır. Bir süreç mekana benzemez, salt beş duyardan gelen duyularla algılanamaz, bir de hafızanın kullanılması, karşılaştırma, soyutlama gibi zihinsel etkinlikler gerekir. Geçilen bir mekana dönüp yeniden bakılabilir, yaşanan bir süreç dönüp yeniden yaşanmaz, o hafızada kaldığıncadır. Kişilikler de beş duyardan gelen duyularla algılanamazlar; zihinde kurgulanırlar. Düşünülme biçimleri birbirine benzeyen süreçler ve kişiliklerin zihinde birbirine karıştırılması kolaydır. Futbol bir kişi değildir, bir süreçtir. Futboldan kâr edecek olanlar, futbolun, kendi çıkarları, istekleri, ereklere, futbolun çıkarları, istekleri, ereklereymiş gibi gözükken bir kişiliği olduğu düşüncesinden medet umabilirler; ama, olsa olsa çocuklar top peşinde koşuyor; gayrisi lâfûgüzaf. Türkçede “piyasa” sözcüğünün kullanılış biçimi piyasayı salt zamanlaştırıp, bir kaymayla kişileştirmesinden, ruhlaştırmesinden dolayı, “pazar” ve “market” sözcüklerinin kullanılış biçimi piyasayı salt mekanlaştırmesinden dolayı, piyasanın çözümlenmesini, birincide idealizme, ikincide mekanik düşünmeye yönlendirerek bulanıklaştırıp kısırlaştırmaktadır. Kim ne derse desin, piyasa ne bir mekandır, ne de kişilik; süreçlerdir. Piyasa kavramlaştırılmış, karşılaştırılabilir, sıralanabilir ve mümkünse ölçülebilir özellikleri bulunan, alındığı ya da verildiği biçiminde yorumlanabileceği durumları¹ bulunan varlıkların alınış ve/veya verilmiş süreçleridir.

“Tam rekabetçi” piyasaların “toplumsal refahı en-iyileştirdiği”ne iktisatta neredeyse fizik kuralları kadar kesin bir kural olarak inanılır, inandırılmaya çalışılır. “Tam rekabet” ile kasıt, kimsenin piyasanın koşullarını etkilemesini, yani şu ya da bu biçimde değiştirmesini sağlayacak olanakları olmaması durumudur. “Toplum”un, “toplumla ilgili”nin, yani “toplumsal”ın, “refah”ın ve “en-iyileşme”nin ne anlama geldiğinden bağımsız olarak, hepsini bir araya koyarak “toplumsal refahın en-iyileşmesi” olarak adlandırılan durum, yaşayanlardan en az birinin yaşamını kötüleştirmeden başkalarının yaşamlarının iyileştirilememesi durumudur. “Toplumsal refah en-iyileşmemiş”se kimsenin yaşamı kötüleşmeden birilerinin yaşamlarının iyileşmesi mümkündür, ki diğerlerine dokunmadan

bunların yaşamları iyileştirilebilir. “Toplumsal refah en-iyileştiğinde”yse tüm iyileştirmeler yapılmıştır ve daha fazlası mümkün değildir. Evet “toplumsal refahın en-iyileştirilmesi” ne toplumla, ne de toplumsal refahla tanımlanır ve toplumsal refahın en-iyileştirilmesi değildir; ama, burada bu söz konusu yapılmadığından, “toplumsal refahın en-iyileşmesi” tanımlandığı biçiminde (kökenlerinden uzaklaşmış sözcükler öbeğinden oluşan bir birleşik sözcük gibi) kullanılacaktır.

Tam rekabetçi piyasaların toplumsal refahı en-iyileştirdiğini “kanıtlayan” iktisat kuramlarına göre tam rekabet zorlama, gütmeye ve sömürünün ortadan kalktığı, yani anarşistlerin, komünistlerin, sosyalistlerin ve sosyal demokratların umduklarını buldukları bir toplumu ortaya çıkarıp, sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Kurama göre, tam rekabetçi piyasa ortamında, toplumsal üründen herkes katkı verdiği oranda bir pay alır. Kârlar sıfırlanır, yani kimse “sıradanın ötesinde”, katkısıyla orantısız, şansına, “fazladan” bir şeyler elde edemez. Bu, açıkça, sömürünün ortadan kalkmasıdır. Zorun ve iktidarın olmamasıysa varsayımla sağlanmıştır. Kimsenin piyasa koşullarını değiştirebilecek gücü olmadığı, kısaca piyasa gücü olmadığı varsayılmıştır. Piyasaların tamlığı varsayımıyla piyasalar toplumsal ilişkilerin tümüne yayılmıştır. Dolayısıyla, piyasaların tamlığını ve piyasa gücünün olmamasını varsaymak, toplumsal ilişkilerin hiç bir yerinde yoğunlaşmış bir gücün, giderek zorun ve iktidarın olmamasını varsaymaktır. Ancak bu kuramın bir sonucu değil varsayımdır. Bu varsayım yaşantımızda doğrulanmaz; yani, yaşadığımız toplumda piyasa gücü gözlenir.

Nasıl kaldırılabilir bu piyasa gücünün oluşu? Çivi çiviye, güç gücü söker. Piyasa gücünün güçle ortadan kaldırılması için denenmiş iki yol vardır: (i) Gücü olan gücünü kullanmaz, ya da (ii) iktidar, gücü olanla savaşır. Erken dönem ütöpik sosyalistlerin (*hiçbiryerli toplumcuların*) piyasa gücü vardı; bunlar varlıklı insanlardı ve umutlarına adacıklarda kendi güçlerini kullanmayarak ortadan kaldırıp, piyasayı tam rekabetçi kılarak ulaşmaya çalıştılar. Sonuçta, oluşturulmaya çalışılan tam rekabetçi toplum ortadan kalktı ve piyasa gücü başkalarına geçti. Sonralarıysa, liberaller anti-tröst yasaları, serbest ticaret anlaşmaları gibi, geniş piyasa gücü bulunanlara dokunamayacak, yalnızca bunlara rakip olarak çıkmaya çalışanların başını ezmeye yarayan dayatmalarla —ki dayatanın kendisinin piyasa gücü

olmadan, iktidar ve zor kullanılmadan gerçekleşemezler— piyasa gücünün piyasalarla ulaşılabileceği vaad edileni engellemesi sorununa çözüm bulmuş gibi yaparak, kendi sorunlarına, yani piyasa güçlerini nasıl katmerleştirecekleri sorununa uygun çözümler bulmuşlardır.

Piyasalar korunarak piyasa gücünün elenmesi pratikte mümkün olmamıştır. Bu bir rastlantı mıdır? Tamam, elenemediği bir iki olay vardır, bu da bize rastlamıştır, ama elendiği durumlar olamaz mı? Hayır, rastlantı değildir. Piyasaları piyasa yapan birilerinin piyasa gücü olmasıdır. Ancak piyasa gücüyle kâr edilir ve firmalar kârla çalışır. Bazı firmalar kâr etmeyebilir, ancak genelde firmaların işlemesi kâra bağlıdır. Piyasanın işleyişinin vazgeçilmez bileşeni kâr etmeye çalışan firmalardır, yani piyasa gücü elde etmeye çalışan firmalar. Diyelim ki, başlangıçta kâr vardı ve zamanla kâr elendi ve bir kere kurulmuş olan firmalar varlığını sürdürdü. Olamaz mı? İnsan hedefsiz olabilir —hatta olmalıdır—, ancak firmalar hedefsiz kaldığında sürdürülebilirlikleri için itici bir güç kalmaz ve en küçük bir içsel çalkantıda savrulup giderler. Öyle olmasa bile tam rekabetçi piyasalar da en azından değişen doğa koşullarına göre her an kendilerini düzeltmelidir; aksi hâlde ortadan kalkarlar. Düzeltme kâr saikiyle yani piyasa gücünün ortaya çıkmasıyla olur. Ortaya çıkan piyasa gücü ne kadar küçük olursa olsun, başka piyasa gücünün olmamasının yarattığı direnişsizlik ortamında kısa sürede çığ olur büyür.

Piyasalar varsa piyasa gücü ortaya çıkar ve tam rekabet olanaksızlaşır. Tam rekabet olanaksız olmasına karşın varsayılmıştır. Bu *hiçbiryer* burada bitmez. Sorun piyasadır ve “tam rekabetçi piyasa” modellenirken piyasadan da kurtulunmalıdır. Tam rekabetçilik varsayımı dışarıdan veriliyken, piyasanın olmadığı bir piyasa tasarımı, modellerin içinden, rasyonel olmayan sıfır rakamının rasyonel olarak kullanılmasına özdeş bir yöntemle sağlanır. Piyasa, yani alış ve veriş süreçleri gittikçe azaltılıp, sonunda sıfırlandığında aslında piyasalar ortadan kalmıştır. Bu nitel bir değişikliktir. Ancak “sıfır alış-veriş süreci var,” yani “belli bir nicelikte (sıfır) alış-veriş süreçleri var,” yani “piyasa var,” önerme serisiyle olmayan piyasa var kabul edilebilir. Bu pratikte böyle açık seçik gerçekleşmemekte, hatta modelleri geliştirenlerin iyi niyetlerinden kuşku duymak için genellikle bir neden bulunmamaktadır.

Yani bu farkına varılmadan yapılabilir.

Piyasalarla dolu bir piyasasızlık nasıl modellenebilir? Tam rekabetçi piyasaların toplumsal refahı en-iyileştirmesi, olanakların en yararlı biçimde kullanılması ve yararsız bir şeyin kalmaması anlamına gelmektedir. Hâlbuki tam rekabetçi piyasa modellerinde piyasa fuzulidir. Bu modellerde, insanların toplum olarak yaşamalarını yararlı kılacak her koşul varsayımla elenmiştir. Üstelik, insanların toplum olarak yaşamalarını yararlı kılacak herhangi bir koşul, tam rekabetçi piyasaların toplumsal refahı en-iyileştirmesini engellemektedir. Diğer bir deyişle, yaşam bu modellerde olduğu gibi olsaydı, kendi başlarına ayrı ayrı yaşamaya kalkan insanların en az toplum içinde yaşamak denli iyi bir yaşamları olacaktı. Alış-veriş öncesi durumları alış-veriş sonrası durumlarından farklı olmayacaktı. Kısaca toplumsal yaşam ve dolayısıyla piyasalar fuzuli kalacaktı. Dolayısıyla, bu modellerden bir de “en iyi piyasanın olmayan piyasa” olduğu sonucu çıkar. Özetle başkalarına tahakküm etme olanağı bulunan birilerinin olmaması biçiminde özgürlük olarak sunulabilen tam rekabet ancak piyasaların ortadan kalkmasıyla olanaklı olacaktır ki piyasalar kalkınca eksiğiyle tamıyla rekabet de olmayacaktır. Buna karşın insanın piyasaların bulunduğu bir ortamda özgür olabileceği, giderek bunun özgürlüğün bilinen tek yolu olduğu tasarlanabilir. Bu bir “hiçbiryer” olacaktır. Bu hiçbiryerle özgürlük umudu tam rekabet hedefine dönüşür ve söner. Hedefi bırakıp, umuda yönelmeli. Vardığı varacağı da budur.

¹ “Alma”nın zorunlu olarak “verme” ve “verme”nin zorunlu olarak “alma” olduğu temelsiz bir savdır. Ölen insan can verir. Bu durumda ölenin canını kim almıştır; yani, kimde artık ölenin canı vardır? Azrail can almaz, yalnızca can verdirir. Vermek olan bir şeyin artık olmaz duruma gelmesidir. Bilgi verilemez. “Bilgimi verdim, artık bilgim kalmadı,” denemez. Bilgi aldırılır. Can için “verme” olarak yorumlayabileceğimiz bir durum, bilgi için “alma” olarak yorumlayabileceğimiz bir durum vardır. Eğer bunlar diğer özelliği de taşıyorlarsa can pazarından ve bilgi piyasasından söz edebiliriz.